MILJENKO DOMIJAN DUGOGODIŠNJI GLAVNI DRŽAVNI KONZERVATOR, 17 GODINA VODITELJ I KOORDINATOR PROJEKTA HRVATSKI APOKSIOMEN

APOKSIOMEN je Michelangelov David iz 4. stoljeća prije Krista

Restaurator Giuliano Tordi bio je čista emocija – njegov odnos prema skulpturi bio je relacija čiste zaljubljenosti. Uspio se zaljubiti čak i u Zagreb. Bio je nesretan kad bi morao poći u Miami gdje mu je živjela supruga, podrijetlom moližanska Hrvatica

Nela VALERJEV OGURLIĆ,
snimio Damir ŠKOMRLJ

Miljenko Domijan, dugogodišnji glavni državni konzervator, a od odlaska u mirovinu stručni savjetnik Ministarstva kulture, sedamnaest je godina bio voditelj i koordinator projekta Hrvatski Apoksiomen. Od dana kada je Hrvatskoj prijavljen nalaz brončane statue kod otočića Vele Orjule u lošinjskom akvatoriju do trenutka kada je kip osovljen na postolje u Muzeju Apoksiomena nadgledao je svaki korak na dugom i složenom putu restauracije kipa, njegove promocije u međunarodnim stručnim i znanstvenim krugovima, putovanja po izložbama, sve do povratka antičkog kipa u Mali Lošinj i finalizacije muzejskog postava.

Rođeni Rabljanin, školovan u Rijeci i Zadru gdje je profesionalno stasao i dugi niz godina vodio Zavod za zaštitu spomenika kulture, Domijan u konzervatorskoj službi djeluje već više od četiri desetljeća. Autor je brojnih projekata i međunarodnih izložbi o hrvatskoj kulturnoj baštini te voditelj niza zahvata zaštite i obnove spomenika.

Za svoj rad je dobio najveće nacionalne i niz prestižnih međunarodnih nagrada, od kojih dvije – godišnju nagradu »Vicko Andrić« i nagradu »Europa nostra« Europske unije – dijeli sa suradnicima u projektu Hrvatski Apoksiomen. Najveće europsko priznanje za očuvanje kulturne baštine dobio je i za obnovu katedrale u Rabu.

Vjerujem da nakon sedamnaest godina posvećenosti projektu otvorenje Muzeja dočekujete s velikim uzbuđenjem. Kakav je osjećaj bio nakon tolikog puta Apoksiomena konačno dopremiti – doma?

– Kad je Apoksiomen vraćen u Mali Lošinj i osovljen na svoje mjesto, to je bio ushit do ganuća. Mogu ga usporediti s činom vraćanja škrinje sv. Šimuna u crkvu omiljenog zadarskog sveca zaštitnika. To remek-djelo zlatarske umjetnosti 14. stoljeća i vjerojatno najvažniji relikvijar u Europi, tijekom cijelog Domovinskog rata bilo je pohranjeno u podnožju zvonika zadarske katedrale.

Kad smo nakon četiri godine škrinju vratili na svjetlo dana uzbuđenje je bilo takvo da je pokojni nadbiskup Marijan Oblak prosuzio. Za njim sam prosuzio i ja.

Gotovo iste emocije prožele su me kada je Apoksiomen vraćen na Lošinj i podignut na svoje mramorno postolje. Mislim da smo ga vrlo dostojanstveno smjestili. Usuđujem se reći da sam sretan.

Najbolji ljudi

Muzejski postav vrlo je originalan i pomalo neočekivan: vanjština Palače Kvarner ničim ne najavljuje ono što nas očekuje u unutrašnjosti.

– Postav muzeja rezultat je jedne osebujne, pomalo »našpanane« i pozitivno otkačene kreativnosti arhitekta Idisa Turata, egzaltiranog emotivca koji je cijelu kuću prožeo svojim specifičnim naglašeno romantičnim pristupom. Od modrine prizemlja, apsolutnog mraka didaktične sobe, psihodelično naglašenog grafizma i kolorizma projekcijske dvorane, preko medijske sobe s tisućama novinskih priloga o Apoksiomenu i crvene niti koja nas vodi do stubišta obloženog drvom masline na kojem blješte vitrine s botaničkim prilozima pa sve do blistavo bijele sobe u kojoj iz neposredne blizine vidimo svaki mišić na tijelu statue te konačnog kontraklimaksa zadnje prostorije u kojoj se kroz stakleni proboj krova otvara pogled na more – posvuda se to osjeća.

Neki segmenti postava prava su mala remek-djela, na čemu zahvaljujemo sjajnoj dizajnerici Nikolini Jelavić Mitrović, arhitektici Vanji Ilić i modnoj dizejnerici Branki Donassy. U projekt smo uključili najbolje ljude i to se prepoznaje.

Skulptura je smještena u najmanjoj sobi muzeja, što će nekoga možda i začuditi, ali to čini da se u neposrednom kontaktu s njom osjećamo privilegirani. Ona je, naravno, i u tehničkom smislu besprijekorno zbrinuta, što je zasluga Hrvatskog restauratorskog zavoda, a osobito kolegice Iskre Karniš Vidović koja je inzistirala na maksimalnoj sigurnosti. Za sretan završetak projekta uvelike treba zahvaliti ministru Berislavu Šipuši koji nam je zauzeto pružao podršku.

Sretni Wouters

Poslužit ću se frazom uvaženog profesora Tordija koji nije propuštao naglasiti da je adekvatna pohrana umjetnine važnija od same restauracije, jer se zbog neadekvatnih uvjeta čuvanja može dogoditi tragedija.

Možete li se prisjetiti trenutka kad ste prvi put saznali za postojanje Apoksiomena.

– U to vrijeme bio sam pomoćnik ministru Boži Biškupiću. Belgijski ronilac Rene Wouters koji je pronašao statuu, odjednom se pojavio u Ministarstvu kulture, u pratnji sunarodnjaka Roberta Stenuita, istaknutog stručnjaka u evropskoj podmorskoj arheologiji. Obavijestili su nas o nalazu i pokazali snimke.

Naravno, iznenađenje je bilo ogromno. Ja cijeli život ronim i puno sam radio s pokojnim kolegom Zdenkom Brusićem na istraživanju podmorskog materijala. U Zatonu kod Nina našli smo čak dva liburnska broda, ali nikada nešto tako spektakularno. Posrećilo se gospodinu Woutersu, i to baš kad ga je napustilo društvo s kojim je do tada ronio.

Razumljivo, bili smo zatečeni činjenicom da su od nalaza protekle dvije godine. Sreća je što se Wouters obratio vrhunskom profesonalcu Robertu Stenuitu koji je znao ispravno reagirati, jer epilog je mogao biti i drukčiji.

U Zavičajnom muzeju grada Biograda imamo sjajnu zbirku predmeta s mletačke galije koja je kod otočića Gnalić potonula u 16. stoljeću. Svjedoci smo da su s tog nalazišta ukradeni čak i topovi dugi dva metra, a teški petsto kilograma. Završili su u Bruxellesu. Prema tome, tehnički nije nimalo zahtjevno bilo što prošvercati. Međutim, nešto je teže objasniti porijeklo umjetnine, a posebno tako dragocjene koja bi – gdje god da se pojavila – izazvala senzaciju, ali i previše pitanja.

Nedugo nakon prijave zabilježen je incident na nalazištu?

– Tako je. Naša je prva odluka bila da se najprije sustavno istraži nalazište, a tek potom izroni statua. To bi u stručnom smislu bilo ispravnije, ali je u međuvremenu stigla policijska dojava da ekipa belgijskih ronioca opet roni na nalazištu. Ministar Božo Biškupić tada je odlučio da se promptno pristupi – vađenju.

Giuliano Tordi – dar Božji

Operaciju vađenja, sistemskog istraživanja i prve faze konzervacije sufinancirala je zaklada Oxford Maritime Trust iz Velike Britanije, zahvaljujući angažmanu Roberta Stenuita koji ima vlastiti arheološki institut u Belgiji. To smo prihvatili jer nam je od početka bilo stalo projekt internacionalizirati i okupiti ponajbolje svjetske stručnjake.

Odmah smo pozvali vrhunske specijaliste za restauraciju metala, gospodu Maurizija Micheluccija i Giuliana Tordija s firentinskog instituta Opificio delle Pietre Dure u kojem još od vremena Medicija postoji centar za restauraciju umjetnina. Među pozvanim stručnjacima bio je i William Oddy iz British Museuma.

Neposredno nakon vađenja skulptura je snimljena gama zrakama, vrlo moćnom i opasnom radijacijom, a čim su snimke gamagrafije pregledane shvatili smo da imamo super spomenik. Kako su stijenke grčkih skulptura znatno tanje od rimskih, zbog lošije tehnologije rimskih lijevača, već tada je bilo jasno da je skulptura grčka, što je potvrđeno i kasnijim analizama materijala koje su pokazivale malo prisustvo olova.

Prva je ideja bila da se restauratorska radionica instalira u Zadru, gdje je započela gradnja centra za podvodnu arheologiju, ali je Arheološki muzej kasnio s radovima pa je posao povjeren Hrvatskom restauratorskom zavodu. Imali smo sreću da je gospodin Giuliano Tordi baš tada otišao u mirovinu. Ne bih htio zvučati kao trener rukometne reprezentacije, ali taj predivan čovjek došao nam je kao dar Božji.

Sedam godina, koliko je trajala restauracija, Giuliano Tordi je živio u Zagrebu?

– Da, odlučio se preseliti. Te godine njegova suživota s nama neopisiva su dragocjenost. Bio je tehničar par excellence, akribičan, znanstveno utemeljeni restaurator koji apsolutno drži do praktičnosti. Međutim, bio je i čista emocija. Njegov odnos prema skulpturi bio je relacija čiste zaljubljenosti. Uspio se zaljubiti čak i u Zagreb, što meni nikada nije uspjelo. Bio je nesretan kad bi morao poći u Miami gdje mu je živjela supruga, podrijetlom moližanska Hrvatica prezimena Lali – izvorno Lalić.

Genijalni Antonio Šerbetić

Iz te suradnje razvili smo iskren prijateljski odnos utemeljen na njegovoj apsolutnoj genijalnosti u tretmanu skulpture. Fantastično je surađivao i s Antonijom Šerbetićem, genijalnim majstorom Hrvatskog restauratorskog zavoda, čemu je pomogla i činjenica da Šerbetić ne govori talijanski, pa se u tih sedam godina struganja nisu ni mogli pošteno posvađati. U svojoj nijemosti oni su se ljubili.

Restauraciji se pristupilo najakribičnijim mogućim pristupom koji je dijelom zasnovan i na negativnom iskustvu prilikom restauracije dviju *famoznih* antičkih skulptura iz Riacea koje se čuvaju u Nacionalnom arheološkom muzeju u Reggio di Calabria. Jedna od njih bila je tretirana kemijskim otapalima zbog čega je promijenila boju u ljubičastu. Stoga se na Apoksiomenu sve radilo manualno, isključivo skalpelima i zubarskim bušilicama sa sićušnim *dlijetima* koje su se koristile samo za skidanje grube inkrustacije. Možete zamisliti koliki je to bio trud kad se sačuvala izvorna patina.

Skulptura je imala i oštećenja anatomske statičnosti, iščašenje noge i ramena, zbog čega je trebalo napraviti i nešto što će garantirati da stoji upravno.

Antonio Šerbetić, po struci bravar, ali takav genij zanata da mu je profesor Ferdinad Meder, tadašnji direktor HRZ-a, dodijelio titulu majstora restauratora, načinio je konstrukciju koja omogućuje da statua stoji, a slobodno bi mogla stajati i kao samostalna skulptura u Muzeju suvremene umjetnosti.

Maestralno vođena restauracija, bez provincijalnih kompleksa, sa stalnim informiranjem svjetske javnosti i sa stručnjacima svjetskog formata koji su na tome radili, učinila je da se cijela Hrvatska može ponositi što imamo skulpturu koja je obogatila svjetsku kulturnu baštinu.

Bogati naručitelji

Kad se rodila ideja da se cijeli muzej posveti isključivo prezentaciji Apoksiomena? U prvom sporazumu ministra Antuna Vujića i lošinjskog gradonačelnika Dragana Balije spominjao se muzej pomorstva i podmorske baštine.

– Misao o muzeju podmorske baštine u Hrvatskoj provlači se još od kasnih pedesetih godina i akademika Mate Suića, a traje i danas. Ideja je da se na jednom mjestu prezentira zbirka svih arheoloških predmeta izvađenih iz mora. Zadar je dobio središnju radionicu za restauraciju materijala iz mora u kompleksu samostana sv. Nikole, a ondje sasvim sigurno ima dosta prostora da se postavi takva zbirka.

Međutim, ne pamtim da smo ikad razmišljali da bi Apoksiomen bio dio nekog takvog postava. U hrpi amfora, među olovnim sidrima i brojnim drugim predmetima, on bi bitno izgubio na svom značaju. Naprosto bi se utopio u amalgam svega tog materijala različite datacije i provenijencije. Volim reći da je je on Michelangelov David iz 4. stoljeća prije Krista. Takvo djelo apsolutno zaslužuje »one statue show«.

Mi imamo apsolutno dovoljno materijala da ispričamo priču što ona predstavlja, ne samo kod nas, nego u svijetu. To je sedma ili osma statua integralno sačuvana u rasponu od više stotina godina antičke Grčke u svijetu. Odlivena je u 2. ili 1. stoljeću prije Krista prema izvorniku iz 4. stoljeća prije Krista, u krugu oko velikog kipara Lizipa koji je u grčkoj statuariji postavio arhetip Apoksiomena.

Koliko takvo djelo vrijedi na tržištu umjetnina?

– Procjena vrijednosti za osiguranje na putu je 35 milijuna eura, ali to nije prava cijena. Da neki Japanac poželi kupiti Apoksiomena ne vjerujem da bi prošao ispod 65 milijuna eura. Ali pogledajte kako na to reagira lošinjski gradonačelnik, moji dragi prijatelj Gari Cappelli. Doneseš 65 milijuna eura u Lošinj, a on te ne dočeka na Meragu! Da je netko meni donio Apoksiomena, ja bih ga dočekao najmanje s gradskom glazbom, i to ne u Meragu nego već u Valbiski!

Tko je mogao biti naručitelj takve skulpture u prošlosti? Kamo je putovala?

– Kad je Rim osvojio Grčku takve su se statue masovno odvozile u Rim za ukrašavanje vila. Naručitelj je i tada morao biti bogat. Krajnje odredište mogla je biti Pula, Akvileja, Ravena ili raskošna vila na Velom Brijunu u uvali Verige. U pozadini tog putovanja možda je bila i neka romantična priča. Apoksiomen je vrlo sličan Antinoju, ljubavniku cara Hadrijana. Nije isključeno da ga je neki bogatun naručio za svoj vrt jer je u njemu prepoznao svog Antinoja.

U proteklih sedamnaest godina bilo je mnogo napetosti i prijepora oko pitanja gdje će se Apoksiomen trajno smjestiti. Kako ste se s tim intimno nosili s obzirom da je Zadar, za koji ste snažno vezani, bio glavni konkurenat Lošinju kojem ste skloni po otočkoj liniji?

– Ja sam Rabljanin i istina je da sam po toj otočkoj zavičajnosti otpočetka apsolutno bio za Lošinj. Naravno, podloga za takav stav bilo je i mjesto nalaza. Međutim, ja sam Rabljanin u Zadru. U Zadru sam od 1968. godine i apsolutno ga doživljavam kao svoj drugi zavičaj, a normalno je da kao zadarski konzervator prepoznajem i sve zadarske prednosti. Tako sam u jednom trenutku izveo salto mortale.

Svi gradovi koji su priželjkivali Apoksiomena trebali su dostaviti ponude i obrazložiti svoje prednosti, a javili su se Zadar, Lošinj i Rijeka. Naravno da sam tada u suradnji sa zadarskim gradonačelnikom Živkom Kolegom sastavio ponudu u kojoj sam opisao sve prednosti Zadra. Međutim, Vlada je rekla: »Ne«! I što sada?

Vijeće za kulturna dobra koje se pravilo važno govoreći kako će konačno prava struka donijeti odluku, nije ni glasa pustilo kad je nestruka odlučila drukčije. Tada sam se našao u situaciji koja je i meni smiješna. Trebalo je informirati Vijeće zašto je bolji Lošinj, i to sam opet ja morao obrazložiti.

Osim tog otklona, uvijek sam se borio da Lošinj dobije Apoksiomena, a najviše sam se protivio idejama da se skulptura smjesti u Zagrebu. Uvijek sam govorio da je Hrvatska premala zemlja da sebi dozvoli luksuz metropolizacije svega i svačega.

Zanimljiva priča.

– Tako je bilo i ne treba se čuditi. Brončani kipovi iz Riacea skoro su izazvali regionalni rat u Italiji. Tamo je isto bilo »tučnjave«. Svaka lokalna politička opcija takvu stvar doživljava kao afirmaciju svoga značaja i to je normalno. Na kraju je Reggio u Kalabriji izabran kao neutralno rješenje, a kad pomislimo gdje je Kalabrija sve naše objekcije da je Lošinj daleko padaju u vodu. Nikad doći do tamo i ruku na srce, malo tko i vidi te dvije skulpture koje su bogovi, ali u potpuno neodgovarajućem muzeološkom i muzeografskom postavu. Istraživači se slažu da su djelo samoga Fidije.

Ciljani i obični turisti

Kakve reakcije očekujete nakon otvorenja Muzeja?

– Po mom sudu Apoksiomen je savršeno prezentiran. Mislim da je ta permanentna ljepota dobila ovojnicu kakvu zaslužuje, ali znam da se neće svima vidjeti. Puno mojih kolega smatra da je to ekscesno. Jedan uvaženi zadarski arhitekt već me je nazvao da mi kaže kako je bio u Lošinju, ali da nije vidio muzej Apoksiomena nego muzej Idisa Turata. Reakcije će vjerojatno biti od oduševljenja do ogorčenja, a svidat će se kreativcima.

Što se Lošinja tiče, njihova prva zadaća mora biti snažna marketinška akcija. To je sad forte. Ciljana publika prije svega bi trebali biti ljudi najvišeg stručnog i znanstvenog ranga, da se više ne ide u Los Angeles.

Gostovanja u velikim svjetskim muzejima bila su nužna zbog afirmacije Apoksiomena u svijetu. Ona su ga nepovratno i neizostavno impostirala u zbirku svjetske grčke statuarije i to možemo reći s velikim ponosom. Međutim, sada te ljude treba dovesti na Lošinj. Svako toliko treba organizirati simpozije najvišeg ranga, stručna savjetovanja, kvalitetne izložbe, a to će onda mamiti i obične turiste.

Doduše, režim posjeta bit će prilično zahtjevan, jer nema šanse da se u jednu sobu odjednom uvede više od 15 ljudi, pa će se vođenje grupa morati dobro uskladiti. Baš smo ovih dana razgovarali o tome kako bi otvorenje s predsjednicom, dok svi posjetitelji prijeđu iz sobe u sobu, moglo potrajati do tri sata ujutro.

Apoksiomen je savršeno prezentiran – Miljenko Domijan

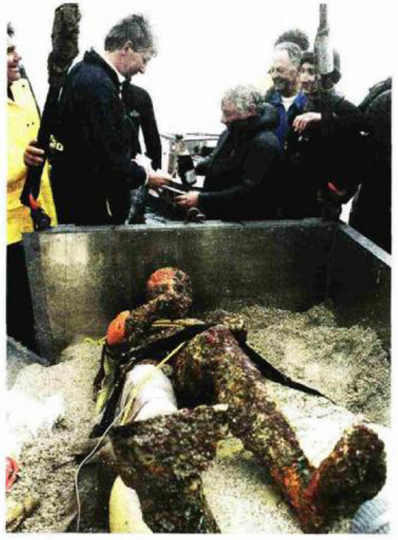

Kad se saznalo da netko opet roni na nalazištu, ministar Božo Biškupić odlučio je da se odmah pristupi vađenju skulpture

Skulptura je imala i oštećenja anatomske statičnosti, iščašenje noge i ramena, pa je Antonio Šerbetić, po struci bravar, ali takav genij zanata da mu je tadašnji direktor HRZ-a Ferdinad Meder dodijelio titulu majstora restauratora, načinio konstrukciju koja omogućuje da statua samostalno stoji

GRK ILI RIMLJANIN

– Naš Apoksiomen je mladić od kojih 18 godina, ali toliko lijep da u cijelom svijetu izaziva divljenje. Kad smo bili u Firenci, u Pallazzo Medici Riccardi, okupilo se mnoštvo ljudi, neki kvartet je svirao, kad se odjednom prolomio uzvik: »Sgarbi, Sgarbi, arriva Vittorio Sgarbi!« Kako je ušao, tako su se ljudi počeli razmicati da mu rašire prolaz, jer on je tamo alfa i omega. Izgledalo je kao da se pred Mojsijem rastvara Crveno more.

Ušao je u sobu, skinuo cipele, stao pred Apoksiomena, kleknuo i poljubio ga u koljena. Svi su zadivljeno gledali, a ja sam povikao: »Vittorio, é Greco o Romano?« »Assolutamente Greco!« – odgovorio je.

I tako smo riješili pitanje atribucije – je li Grk ili Rimljanin.